
JESU LI ETIČKE VREDNOTE RELATIVNE?

Maja Žitinski, Dubrovnik

UDK: 17.031
Pregledni znanstveni rad
Primljeno 5/2008.

Sažetak

Etički relativist smatra kako moralne vrijednosti potječu iz kulture. Budući da antropološke činjenice upućuju na postojanje kulturalnih raznolikosti, relativist zaključuje kako univerzalne etičke norme ne postoje. Referat istražuje kako etnocentizam generira uvjerenje o moralnoj superiornosti ne zbog savršene kompatibilnosti pojedinih moralnih norma s nekim univerzalnim kodeksom, nego jednostavno zbog usađenoga respekta jedino prema vlastitoj kulturi, kao da su moralne vrijednosti samo proizvoljno izmišljene. Premda se, zato što promovira toleranciju, etički relativizam može učiniti privlačnim, on ne osigurava nikakvo čvrsto stajalište iz kojega bi bilo moguće usprotiviti se nepravdi ili nemoralu. Dakle, kulturalni relativizam ne treba pobrkati s relativnošću egotističnoga ponašanja. Moralni objektivizam smatra kako među mnoštvom moralnih pravila neka od tih pravila moraju biti neispravna. Premda se ono što ljudi misle da je ispravno razlikuje u različitim kulturama i u različitim razdobljima, ono što je uistinu ispravno, uvijek je i svagdje isto. Prema tome, relativizam u moralu sve pokušaje usporedbe različitih moralnih standarda s obzirom na njihovu vrijednost, proglašava besmislenima. Budući da etički relativizam negira mogućnost moralnoga napretka, on više govori o moralnome neznanju nego o moralnoj istini.

Ključne riječi: vrlina, porok, običan razlog, moralan razlog, relativizam, univerzalni standard.

UVOD

Premda moralni teolozi nikada nisu razvili teoriju o etičkome relativizmu,* ta je teorija u povijesti filozofije prisutna kod mnogih sekularnih moralnih filozofa još od vremena Platona, kad je sofist Protagora tvrdio da je čovjek mjera svih stvari. Tema ovoga rada nije historiografski prikaz takvih koncepcija, nego radije pokušaj da se iz stajališta kruga anglosaksonskih mislilaca oponira stavovima sekularnih filozofa koji prihvaćaju radikalni relativizam. Takav relativizam pomodno je generiran na početku dvadesetoga stoljeća nakon što je Albert Einstein prvi put objavio svoju opću i specijalnu teoriju relativnosti. Budući da je Einstein svojim revolucionarnim otkrićima u teorijskoj fizici izmijenio dotadašnje razumijevanje prirode, ideja relativizma postala je toliko popularna i u filozofiji da je potaknula neke sekularne filozofe ustvrditi kako unutar sukobljenih etičkih mišljenja ne postoji jedinstvena racionalna metoda u etici. Ali kako se etična prosudba uvijek razlikuje od neetične, bit koja tu razliku određuje, upućuje na metodu etičke opravdanosti u odlučivanju. Metoda specificira uvjete koje svaka dobra etička odluka mora imati osobito tada kad zahtjev za odgovornim prosuđivanjem i djelovanjem nije sasvim očit.

Autor ovoga rada protivi se i sociološkom relativizmu, zastupa esencijalističku antropologiju pa želi pokazati kako metodološki relativizam ili etički skepticizam ne predstavlja sveobuhvatnu vrijednosnu teoriju. Isti zaključak prisutan je i u krugovima hrvatskih moralnih teologa i filozofa, što je u radu također ilustrirano. Rad istražuje mogućnost moralnoga znanja u doba brzih promjena i dominacije razvijenih sustava proizvodnje takva znanja u kojima nadmoć eksperimentalnih i instrumentalnih uvjeta istine običnim ljudima ponekad zastire jasne kriterije po kojima valja razlikovati vrlinu od poroka. Točno je da se mnoga metaetička motrišta u susretu s pitanjem o mogućnosti moralnoga znanja razilaze u pogledu stava o tomu koji su principi i koje vrednote u etici temeljne. Nesporazumi eskaliraju kad valja definirati smjer djelovanja unutar rasprave o tomu je li objektivna moralnost moguća i postoji li sukob između čistoga razloga i moralnog razloga u trenutku kad empirijski aspekti vrednota postanu različiti od metafizičkih. Relativizam proglašava autoritet nad vrednovanjem

* Rad je prezentiran na simpoziju: Teorija relativnosti i filozofija (14. dani Frane Petrića) u okviru tematske cjeline: Einstein i etika, religija i teologija, Cres od 26.-28. rujna 2005.

zbilje, a propušta obuhvatiti ono što je u svakome pojedinačnom slučaju intrinzično dobro i potrebno učiniti kako bi se djelovalo sukladno vrlini. Rad se ne zasniva na jednostavnim uvjetima istine stečenim promatranjem, radije prihvaća izazov kritičkoga mišljenja koje apstrahira od čitavoga konkretnog mnoštva zbilje i usredotočuje se na temeljni razlog svega.

Vrednovanja nikad nisu slobodna od vrednota

Proučavanje etike nije isto što i proučavanje koristoljublja, ili zakona, ili uljudnoga ponašanja. Zato metaetička motrišta vezana za mogućnost moralnoga znanja rezultiraju širokim nesuglasjem oko toga koje vrednote i koji principi su u etičkome mišljenju temeljni. Etika se prvenstveno odnosi na pitanje: "Može li postojati neutralno motrište iz kojega bi bilo opravdano promatrati moralna neslaganja?" Kakav god odgovor bio, i u teoriji i u praksi identificiramo događaje i situacije u kojima se određene osobine karaktera smatraju ili vrlinama ili porocima upravo zato što se od ljudi zahtijeva da djeluju na određeni način ili im se daje pravo da na određeni način budu tretirani. Prema motrištu mnogih eksperata¹ relativizam je jedan od najvažnijih problema vezanih za osobna uvjerenja i njihovu opravdanost. Nastaje u trenutku kad valja donijeti odluku ili usmjeriti aktivnost u okvirima rasprave o tomu je li objektivni moral moguć i može li postojati sukob između običnoga razloga i moralnog razloga. Slijedeći tradiciju racionalne etike, i katolička teologija u svojem pristupu društvenim pojavama nakon Ivana XXIII. i Drugoga vatikanskog sabora – također - kako navodi Špiro Marasović² razlikuje dvije razine vrednota: a) *opće, humane vrednote koje su ujedno i vrednote kršćana*, i b) *tipično kršćanske vrednote*.

Djela nikada nisu valjana jednostavno zato što su sukladna s nekim razlogom. Obični razlog je "neaktivan" princip. Kako se moralnost odnosi na praktička pitanja – dakle ne na to "kako stvari

¹ *Ethical Theory and Business*, Edited by Tom L. Beauchamp & Norman E. Bowie, Treće izdanje, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 1988, str. 11.

² Bogoslovska smotra – Ephemerides Theologicae Zagradienses, UDK 22 – 28, HR ISSN 0352-3101, Godina LXXI, br. 2-3, str. 221-482, Zagreb, 2001., XLI. Teološko-pastoralni tjedan 23. – 25. siječnja 2001. *Kriza vrednota u današnjemu hrvatskom društvu*, str. 321.

stoje”, nego upravo na to kako nešto treba biti, vrline nikada nisu rezultat apstraktnoga razloga. Djela, sukladna vrlini proizlaze ekskluzivno iz moralnoga razloga, tj. iz ponašanja koje valja poduzeti kako bi se izbjegli šteta, porok, ili moralni pad. Moralni razlozi nisu nešto što već postoji u svijetu pa ih treba samo pronaći. Moralne razloge sami uvodimo u svijet s pomoću konstruiranja vlastitoga znanja kroz svoja djela. Moralni razlozi su ekskluzivni jer ih izvodimo i iz vrlina i iz principa kojima svoje djelovanje usmjeravamo.

S obzirom na to da smo ljudska bića, moramo biti odgovorni razlogu. Ali, težnja prema rastu humanosti zahtijeva više, ona zahtijeva moralno opravdano razmišljanje zato što moralni razlog u ljudskim stvarima ima supstancijalnu ulogu. Proces donošenja odluka zahtijeva aktivnosti koje će promovirati vrednote, a neće samo reklamirati što je dobro nego će također definirati što je ispravno.

Osvrnimo se na primjer iz područja obrazovanja: Silverman & Casazza³ pokazuju kako, prema istraživanjima Williama Perryja (1970.) učenici napreduju kroz četiri veće kategorije i tako stječu predanost, u relativizmu. Predanost ih vodi prema osobnom sustavu vrednota i identiteta, a to je krajnji cilj obrazovanja. Dakle, znanje⁴ konstruiramo kroz proces aktivnoga učenja. Zato sva različita shvaćanja o tomu što je to znanje, imaju svrhu jedino tada kad im je cilj postići samorazvoj učenika. Samorazvoj je postignuće što ga u obrazovanju smatramo vrijednim i zato ga držimo ispravnim. Ali, neutralno držanje prema svemu što je vrijedno nije krepost jer u istraživanju istine neutralnost samu istinu zanemaruje, zapostavlja, stavlja je u drugi plan.

Svaki pojedinac je moralni subjekt zato što su ljudi autonomna, racionalna bića. Takva kvalifikacija transcendiraju sve ostale ljudske atribute pa je sposobnost da se djeluje i reflektira vlastito ponašanje osobina što je posjeduju svi ljudi, i to samo ljudi.

Kao i u svakoj drugoj vrsti znanja razlika između poroka (zla) i kreposti (moralnoga dobra) nastaje u kontroverznim okolnostima.

³ Sharon L. Silverman & Martha E. Casazza, *Learning & Development – Making Connections to Enhance Teaching*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1999., str. 39.

⁴ Sharon L. Silverman & Martha E. Casazza, *Learning & Development – Making Connections to Enhance Teaching*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1999., str. 258.

Pritom predanost traženju istine jest jedan od aspekata istine i zato je to univerzalna vrijednost, čak i tada kad bi relativizam bio prihvatljiv.

Kako vrijednosne prosudbe nije moguće izvoditi iz prosudba o činjenicama, to ipak ne znači da se vrijednosne prosudbe sastoje od samovoljnih ideja. Dokaz za to je univerzalna potreba za humanizmom, tj. potreba za asimilacijom supstancijalne čovječnosti. Ali znanost u užem smislu riječi ne uzima sebi za predmet temu o tomu da istražuje bit supstancijalne čovječnosti. Prema tomu, očito je da znanost u užem smislu riječi uopće ne mjeri etičke vrednote. Budući da supstancijalna čovječnost nije neka čista supstancija po kojoj bi čovjekovu egzistenciju bilo moguće odrediti na ontološki način, valja reći da etički principi nisu neznanstveni,⁵ iako nisu ni znanstveni u najužem smislu riječi. Ali, vrijednosne se prosudbe razlikuju od svih drugih vrsta prosudba. Zbog toga Alfred Ayer⁶ s pravom navodi: ako je vrijednosna prosudba važna, ona je istodobno i znanstvena upravo zato što je dubinski relevantna.

S obzirom da isti razlog može biti motivom obojega, i pozitivnih i negativnih djela, očito je da običan razlog jest moralno neutralan princip. Djela ne dobivaju opravdanje po suglasju s običnim razlogom jer krepost ne otkrivamo izvodeći je iz razloga niti ona slijedi iz razloga. Sam razlog ne osigurava poštovanje moralnih principa. Ljudsko razmišljanje će biti sukladno moralnome razlogu jedino ako tvrdi da će suprotno ponašanje štetiti trećoj strani. Prema tomu, razlog da budemo moralni jest potreba da ne učinimo zlo drugima. Zato svatko treba uzeti u obzir i tuđe interese. Činiti zlo drugima, kao što kaže Bambrough,⁷ bilo bi kontradiktorno, tj. suprotno razlogu da ga učinimo sebi samima. Zato, tko god se upušta u nereverzibilno ponašanje, čini nešto što je pogrešno, tj. iracionalno. Kurt Baier⁸ također drži nevažnim jesu li subjekt ili njegova okolina svjesni takva neispravna djelovanja i njegovih implikacija, nereverzibilno ponašanje je "po sebi pogrešno" ne zato

⁵ Abraham Edel, *Ethical Judgment - The Use of Science in Ethics*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1955., str. 75.

⁶ *Problems of Ethics*, Edited by Robert E. Dewey, Francis W. Gramlich & Donald Loftsgordon, The Macmillan Company, New York, 1961., str. 400.

⁷ Renford Bambrough, *The Roots of Moral Reason (Iz: Gewirth's Ethical Rationalism - Critical Essays with a Reply by Alan Gewirth)*, Edited by Edward Regis Jr., The University of Chicago Press, Chicago & London, 1984., str. 48.

⁸ Kurt Baier, *The Moral Point of View (Iz: George Sher: Moral Philosophy - Selected Readings)*, Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, San Diego, 1987., str. 341.

što ga netko nasilno priječi, nego zbog toga što je takva definicija otkrivena s pomoću razloga.

Hrvatski teolog i filozof Josip Oslić⁹ također je u suglasju sa spomenutim stavom kad tvrdi da međusobna upućenost i dopunjavanje etike i religije, koje je prožimalo srednjovjekovnu filozofiju i teologiju, pojavom Kantove racionalne etike gubi na važnosti i značenju jer Kant smatra da se jedna važeća etika može utemeljiti samo na umu kao jedinom relevantnom čimbeniku koji je u stanju formulirati i postaviti moralno načelo djelovanja.

Ako prihvaćamo motrište da su svi ljudi moralno jednaki jer su ljudi pa su upućeni na stjecanje kreposti, deriviranih iz intrinzičnih vrednota, tada valja reći da moralni razlozi jesu apriorne prosudbe. Zbog toga čak i Immanuel Kant¹⁰ navodi kako i svetost Gospodnju najprije valja usporediti s idealom moralne perfekcije prije no što Gospodina prepoznamo takvim. Kantovo opravdanje moraliteta se također odnosi na pitanje: Otkuda nam uopće pojam Boga kao vrhunaravnoga dobra? Jednostavno iz ideje moralnoga savršenstva koju razlog a priori "uokviruje" i nedjeljivo povezuje s pojmom slobodne volje. Prema mišljenju M. Martina,¹¹ i Sokrat bi odbacio Sartreovu tvrdnju kako bi jedino Bog mogao donositi moralno objektivne prosudbe. Naime, od Boga se ne traži da donese bilo kakvu prosudbu, ali, Bog bi prepoznao i odobrio činjenicu da moralni razlozi opravdavaju božanske zahtjeve. Prema tomu, tek nam reflektirana moralnost omogućuje preobraziti sebično, koristoljubivo razmišljanje u moralno. Pritom, kao što tvrdi Richard Hare,¹² nepristranost po sebi nije dostatna; osoba mora biti spremna dati važnost tuđim interesima kao da su njegovi vlastiti. To znači da je humani status moralnoga subjekta neizbježan jer svaki subjekt vjeruje da ima pravo djelovati. Premda svaka osoba uvijek ne djeluje prema moralnim principima,

⁹ Bogoslovska smotra – Ephemerides Theologicae Zagradienses, UDK 22 – 28, HR ISSN 0352-3101, Godina LXXI, Br. 2-3, str. 221-482, Zagreb, 2001., XLI. Teološko-pastoralni tjedan 23. – 25. siječnja 2001. *Kriza vrednota u današnjemu hrvatskom društvu*, str. 234.

¹⁰ Immanuel Kant, *Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals* (Iz: Andrew G. Oldenquist, *Moral Philosophy - Text and Readings*, Second Edition, Houghton Mifflin Company, Boston, 1978.), str. 212.

¹¹ Mike W. Martin: *Everyday Morality – An Introduction to Applied Ethics*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1988., str. 12.

¹² Richard Mervyn Hare, *Freedom and Reason* (Iz: Andrew G. Oldenquist, *Moral Philosophy - Text and Readings*, Second Edition, Houghton Mifflin Company, Boston, 1978.), str. 343.

moralni principi vrijede za svakoga. Zbog toga teorije koje upadaju u subjektivizam, ili ih je pragmatički nemoguće odvojiti od subjektivizma, moraju biti nazvane moralno neprihvatljivima.

Deskriptivno (opisno) i vrijednosno motrište

Budući da se o ljudskome ponašanju može govoriti i iz deskriptivnoga (opisnoga) i iz vrijednosnog motrišta, neki autori¹³ nas s pravom podsjećaju da ne smijemo prvi pristup zamijeniti drugim. Naime, iz deskriptivne (opisne) perspektive pokušavamo otkriti što ljudi cijene i do čega drže, koju vrstu pravila i principa slijede i kako odlučuju o tome kakvo bi njihovo ponašanje i njihov karakter trebali biti. S druge strane, iz vrijednosne razine pokušavamo otkriti što bi ljudi *trebali* cijeniti, koje principe *bi morali* slijediti i kako bi stvarno *trebao* izgledati njihov karakter i ponašanje. Abraham Edel¹⁴ smatra da je vrednovanje proces ili pokušaj lociranja, doticanja i opisivanja pojava i iskustva, te "postavljanja epistemoloških i metodoloških pitanja o tomu kako to učiniti". No ako vrednovanje definiramo samo kao proces, tada nećemo moći zaključiti što je bitno niti ćemo moći razmjenjivati relevantna značenja. Ali, ako razmišljamo na vrijednosnoj razini, vrednote će nužno biti dijelom našega razmišljanja, tj. logička povezanost s vrednotama će postati bitnom normativnom opcijom koja će naše djelovanje voditi. Nasuprot tomu, na deskriptivnoj razini će nam nedostajati proces opravdanosti i neće biti potvrde o tomu kako se određena realnost odnosi prema prosudbi koju bi bilo moguće izvesti iz još temeljnijih vrednota i principa. Zbog toga, T. F. Daveney¹⁵ izjavljuje: *empirijski pojmovi su odvojeni od moralnih vrednota*.

Dakle, ako vrijednosnu razinu razmišljanja jasno ne razlikujemo od deskriptivne razine, u javnosti se neće raspravljati o moralnim standardima i principima. Takvo negiranje logičke

¹³ Peter Y. Windt, Peter C. Appleby, Margaret P. Battin, Leslie P. Francis, Bruce M. Landesman, *Ethical Issues in the Professions*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1989., str. 9.

¹⁴ Abraham Edel, *Method in Ethical Theory*, Edited by A. J. Ayer, Routledge & Kegan Paul, London, 1963., str. 188.

¹⁵ T. F. Daveney: *Education - A Moral Concept* (Iz: Langford, Glenn & O'Connor D. J. (izdavači), *New Essays in the Philosophy of Education*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 1973., str. 87.

autonomnosti moralnoga diskursa vodit će ideji o tomu da su vrijednosna pitanja relativna, samovoljno određena i konvencionalna. Prosječna će osoba tada jednostavno prihvaćati tekući društveni moral i u moralnome razmišljanju neće steći moguće objektivno stajalište. Vrline ili kreposti su u svakome pogledu individualno postignuće, premda etičko polje proizlazi iz mudrosti mnogih generacija. Vrline i poroci utječu na sve vrste društvenoga djelovanja, poželjnoga u zajednici, osobito tada kad dotiču prava drugih. Budući da valjanost vrijednosnih izjava nije određena s pomoću naravi osjećaja svojega autora, ne podrazumijeva se da bi vrijednosnoj izjavi osjećaj bio potreban ili dostatan uvjet. Kad bi se ukupan etički diskurs sastojao jedino od opisa osjećaja njegova autora, tada bi vrednote bile samovoljno izmišljene i svatko bi mogao tvrditi da je pravednost na njegovoj strani. Tipično je za ljude koji misle da su vrednote samovoljno odabrane, da pokušavaju svijet preoblikovati terminima vlastitoga religijskog ili ideološkog motrišta koje prikazuju apsolutno izvjesnim. Ali zadatak vrijednosnih izjava nije da samo izraze emocije i subjektivna uvjerenja svojih autora, one moraju određeni postupak ili odobriti ili osuditi. Josip Oslić¹⁶ govori upravo o specifičnosti kršćanskoga pojma solidarnosti, smještenog u narav i dostojanstvo čovjeka koje ne smije biti ugroženo (za razliku od mnogih doktrina koje u solidarnosti gledaju samo praktični način svladavanja problema pa razlog solidarnosti traže u povijesnim, ekonomskim društvenim ili političkim čimbenicima).

Etički skepticizam

Prema motrištu nekih eksperata¹⁷ pitanje o tomu *tko smije reći što je ispravno, a što neispravno* - ima gramatički oblik pitanja, a zapravo se misli na sljedeću tvrdnju: *jedini zamisliv odgovor je da nitko ne može reći što je ispravno, niti neispravno*. Kad bi takva negacija moralne ekspertize bila održiva, tada ne

¹⁶ Bogoslovska smotra – Ephemerides Theologicae Zagradienses, UDK 22 – 28, HR ISSN 0352-3101, Godina LXXI, Br. 2-3, str. 221-482, Zagreb, 2001., XLI. Teološko-pastoralni tjedan 23. – 25. siječnja 2001. *Kriza vrednota u današnjemu hrvatskom društvu*, str. 254.

¹⁷ *Applied Ethics and Ethical Theory*, Edited by Rosenthal, David M. & Shehadi, Fadlou, Volume 1 – *Ethics in a Changing World*, University of Utah Press, Salt Lake City, 1988., str. 121.

bi bilo vrijedno baviti se ne samo primijenjenom etikom nego ni bilo kakvim teorijskim istraživanjem u etici. Svatko je relativist u smislu posebne teorije relativiteta u fizici po kojoj iz međusobno različitih referentnih okvira slijede raznoliki rezultati. Ali ako radikalni relativist tvrdi da unutar sukobljenih etičkih mišljenja ne postoji jedinstvena racionalna metoda, takvo motrište valja imenovati - kao što predlaže Brandt,¹⁸ *metodološkim relativizmom* ili *etičkim skepticizmom*. S obzirom da etički skepticizam običnim ljudima jednako kao i zaposlenicima i izvršiteljima u tvrtkama sugerira neka prihvate dvosmisleno značenje pojma odgovornosti, to može izazvati zbrku na svim razinama javnoga života. Premda je skepticizam jedan od elementarnih putova u filozofiju, tvrdnja da je ukupno ljudsko znanje relativno jest upravo paradoksalna: ako je sve relativno, tada je relativno i to da je sve relativno. Držeći kako je sve relativno, relativisti su sami sa sobom u kontradikciji jer svoju početnu tezu izuzimaju i "štite" od vlastitoga principa. Ako riječ *siguran* nije uopće moguće primijeniti na događaje, prosudbe ili principe, treba priznati da bi tada riječ *vjerojatan* označavala i samu relativističku poziciju. Dakle, ako je sve relativno, tada je relativno i to da je sve relativno. Ali, relativisti ne prihvaćaju relativnost vlastite postavke.

Uvjerenja koja negiraju mogućnost moralne ekspertize utječu na smanjenje razumijevanja moralne istine u praktičnim pitanjima. Ali ako nitko ne zna što je ispravno, to ne znači da ispravnoga nema. Subjektivist samo izražava svoje osjećaje, on ne tvrdi da je nešto ispravno ili neispravno, istinito ili lažno zato što on uopće ne vrednuje niti prosuđuje. Usprkos tomu, težnja za pronalaženjem istine temeljna je vrijednost koju Brinkmann¹⁹ naziva *istraživačkom etikom*, jer služi kao štit od kojekakvih oblika samovolje u etici. Abraham Edel²⁰ je jedan među ekspertima koji tvrdi da relativizam karakterizira moralno neznanje, a nipošto moralnu istinu.

¹⁸ Richard Brandt, *Ethical Relativism* (Iz: *Readings in Ethical Theory*, Edited by Wilfrid Sellars & John Hospers, Second Edition, Appleton-Century-Crofts, New York, 1970.), str. 338.

¹⁹ Klaus Brinkmann, Volume 11: *Ethics* <http://www.bu.edu/wcp/IntroV1.htm>, str. 2. od 7.

²⁰ Abraham Edel, *Ethical Judgment - The Use of Science in Ethics*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1955., str. 21.

Antropološki i metodološki korijeni relativizma

S obzirom da je sasvim lako pronaći osnovicu moralu čiji su kodeksi promjenjivi, relativisti se usuđuju ustvrditi da nitko nikada nije otkrio nikakav nepromjenjivi moralni princip. Takvo relativističko motrište je u nekom smislu valjano, osobito u pogledu činjenice da simbole ispravnoga i neispravnog nikada ne treba povezivati sa značenjem čistih empirijskih postavka. Simboli ispravnoga i neispravnog povezani su sa zahtjevima prema budućim djelima i težnjom da se ta djela usmjere prema vrednotama. Zbog toga nas John Searle²¹ podsjeća: *Postavljeno metafizički, vrednote se uopće ne mogu nalaziti u svijetu jer kad bi se već nalazile, prestale bi biti vrednote, bile bi samo drugi dio toga nesavršenog svijeta.* William Frankena²² također odobrava motrište da vrednote nije moguće ni dokazati ni opovrgnuti jer su čista vrijednosna pitanja (za razliku od pitanja o činjenicama) neovisna o bilo kakvoj prosudbi vezanoj za egzistenciju. Vrijednosna prosudba ima različit logički status od deskriptivne izjave - ona je stav o tome što je prikladno ili poželjno učiniti. Kriterij istinit/lažan ne primjenjuje se na vrijednosnu prosudbu zato što moralni zahtjev ima savim različitu funkciju nego što je ima vrijednosna prosudba. Želimo li odmjeriti kvalitetu moralnoga zahtjeva, valja uvesti kriterij ispravan/neispravan. Njegova valjanost ovisi o respektu prema moralnoj jednakosti svih ljudi.

Pristaše relativizma ne priznaju da su ljudska bića slobodna i sposobna identificirati i provoditi vlastite alternativne ciljeve i svrhe. Prema relativističkom motrištu, ljudska bića postoje zato da se podvrgnu autoritetima, tj. agresivnome, jednosmjernom komunikacijskom stilu koji i dalje ignorira dvosmjerni, asertivni stil. Relativisti drže da temeljno etičko pitanje: *Što trebam činiti?* mora biti revidirano u korist konformizma prema moralu pojedine kulture ili određene društvene skupine. Podloga uvjerenju da ne postoje univerzalne etičke norme primjenjive u svim kulturama i među svim pojedincima jest stav da je cjelokupni moral sveden jedino na društveni moral pojedinih referentnih skupina. U očima

²¹ John H. Searle, *How to Derive 'Ought' from 'Is'* (Iz: *Theories of Ethics*, Edited by Philippa Foot, Oxford Readings in Philosophy, Oxford University Press, Glasgow 1967.), str. 110.

²² William Frankena: Frankena, William K., *Perspectives on Morality*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1976., str. 12.

relativista, ispravno i neispravno definirani su u svakoj pojedinoj kulturi i ta definicija vrijedi samo za tu kulturu.

Kao što Donald Borchert²³ izlaže, pojam relativizma počiva na dvije kategorije shvaćanja: (A) kategoriji antropoloških činjenica i (B) kategoriji metodoloških pretpostavaka.

(A) Antropološke činjenice su:

(1) Postojanje kulturalne raznolikosti,
(2) Vrednote imaju kulturalni izvor, razvijen u društvenome kontekstu,

(3) Sveprisutnost etnocentrizma, što znači da mnogi ljudi vjeruju kako njihova kultura i njihove moralne vrednote jesu superiorne ostalima. Takvo motrište ne proizlazi iz znanja o tome kako je moral dotične kulture usporediv s određenim apsolutnim moralnim normama. Umjesto toga, riječ je o, u djetinjstvu usađenome respektu i uvjerenju a u trenutku kad respekt eskalira u osjećaj superiornosti, dolazi do pojave egocentrizma i etnocentrizma.

(B) Metodološke pretpostavke su:

(1) Kako značenja moralnih pojmova variraju od kulture do kulture, takve pojmove nije moguće razumjeti izvan moralnoga sustava pojedine kulture,

(2) Osnova opravdanosti moralne obveze varira od kulture do kulture,

(3) Sama antropologija je deskriptivna znanost a etika je vrijednosna znanost. Antropologija je prihvatila od vrednote oslobođenu metodu istraživanja kako bi izbjegla etnocentrizam.

Neki antropolozi prave skok iz ove od vrednota oslobođene metode istraživanja i upadaju u zaključak kako međukulturalne vrijednosne prosudbe nikad nisu opravdane.

Borchert & Stewart²⁴ nas podsjećaju da relativizam može biti vrlo privlačan zbog osjećaja blagosti što ga se pridaje poziciji relativizma, te osjećaja arogancije, povezanoga s apsolutističkim motrištem. Ali relativist može biti podjednako dogmatičan kao i apsolutist ako bi otišao toliko daleko da tolerira kulturu koja prakticira žrtvovanje ljudi. Očito je da su nam potrebni bolji načini razumijevanja istine, dobra i ljepote.

²³ Donald M. Borchert & David Stewart, *Exploring Ethics*, Macmillan Publishing Company, New York, 1986., str. 69.

²⁴ Donald M. Borchert & David Stewart, *Exploring Ethics*, Macmillan Publishing Company, New York, 1986., str. 71.

Je li relativistički kriterij valjan?

Prema Staceu²⁵ etički relativizam predstavlja etičko polazište koje negira postojanje jedinstvenoga moralnog standarda, primjenjivog na sve ljude u svim vremenima. Za relativista moral ni u kojem pogledu nije apsolutan. Kao što relativist tvrdi, postoji mnoštvo moralnih zakona, kodeksa i standarda, a to znači, ono što moral određuje na jednome mjestu ili jednom vremenu može biti sasvim različito od onoga što moral određuje na drugome mjestu i u drugom vremenu. Zbog toga, kao što relativist smatra, moral je relativan u odnosu na vrijeme, mjesto i okolnosti u kojima ga pronalazimo. Zapravo, negiranje univerzalnoga standarda predstavlja negaciju egzistencije istoga logičkog principa što ga sam relativist aktivno koristi u trenutku kad izjavljuje: različitim kulturama, mjestima, vremenima i okolnostima mogao bi nedostajati taj princip.

Ipak, svatko bi se mogao složiti da postupak koji se u jednoj kulturi smatra ispravnim, jest moguće u drugoj kulturi smatrati neispravnim. Ali, kulturalni relativizam valja oštro razlikovati od relativnosti individualnoga ponašanja. Kad bi svako individualno ponašanje bilo relativno, tada uopće ne bi mogla postojati nikakva apriorna vrijednosna prosudba o ispravnome. Dakle, ono što je krajnje ispravno, različito je od onoga što ljudi samo misle da je ispravno jer se promjenljivost moralnih uvjerenja ne *može izjednačiti* s promjenljivošću onoga što je doista moralno. To znači da ono što je zbiljski ispravno, svagdje i uvijek jest isto.

Stace drži da će samo mentalno lijena osoba smatrati kako zbog postojanja različitih moralnih standarda u raznovrsnim kulturama, mjestima, vremenima i okolnostima univerzalni standard ne postoji.

Kao što Korsgaard²⁶ ispravno napominje, djelima može nedostajati moralna vrijednost zato što pojedini subjekt sebi dopušta da ga pri selekciji njegovih ciljeva vode *želje*. Prema tomu, ako želja postane krajnjim razlogom za poduzimanje određene aktivnosti, vrijednost takve aktivnosti će biti kontroverzna. Nasuprot tomu,

²⁵ W. T. Stace, *Ethical Relativism* (Iz: *Philosophy - Contemporary Perspectives on Perennial Issues*, Fourth Edition, Edited by E. D. Klemke, A. David Kline, Robert Hollinger, St. Martin's Press, New York, 1994.), str. 517.

²⁶ Introduction by Christine M. Korsgaard (Iz: *Immanuel Kant: Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Edited by Mary Gregor, Introduction by Christine M. Korsgaard, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.), str. XIV.

ako subjekt *shvaća da je dužan djelovati sukladno univerzalnim principima, njegove će aktivnosti dobiti moralnu vrijednost.*

U kantovskoj teoriji stoji: ako je prosudba analitički istinita, neće nam trebati iskustvo da nam kaže više. Zato bi se svi razboriti ljudi trebali usuglasiti oko toga da dvostruki standardi prema racionalnim bićima nisu dopušteni. Iz motrišta moralnoga razloga taj princip je valjan. Njegove logičke osobitosti i implikacije nisu relativne, nego univerzalne.

Moralna pravila²⁷ tiču se djela što ih se ne smije učiniti, a moralni ideali tiču se djela što ih valja učiniti kako bi se izbjegla šteta, tj. moralno zlo ili porok. Suprotstaviti se, negirati ili marginalizirati ovu proporciju, znači protumačiti ljudski život kao nešto bezvrijedno. Ljudska smo bića i zato moramo biti razložni. To je razlog zašto ideja o moralnoj jednakosti svih ljudi potječe iz respekta prema moralnome razlogu.

Argumenti protiv relativizma

Svaki pokušaj usporedbe različitih moralnih standarda jednako kao i prosudbu njihove pojedinačne vrijednosti, relativist drži besmislenim. On tvrdi, sve je relativno i na svijetu uopće ne postoji ništa što bi bilo vrijedno divljenja. Takvo motrište šteti poticajima drugih ljudi koji se zalažu za bolji svijet. Relativisti obeshrabruju svaku pozitivnu praksu čim počnu tolerirati defetizam u moralu, što je gore nego ono zlo koje sami napadaju. Dakle, tendencija da se slijede ideali nije licemjerna – naime, ideali su preskriptivni (normativni) pojmovi, a praksa je deskriptivan pojam. Ne bismo trebali biti optuženi za nekonzistentnost samo zbog toga što smo svjesni jaza između ideala i prakse. Ideali i praksa uvijek su na neki način udaljeni. Svrha odobravanja relativizma u etici može se definirati tako što je to zapravo izgovor za izazivanje zla. Odobriti relativističko djelovanje samo sebi zapravo paralizira moralnoga subjekta. Zbog toga Stace²⁸ zaključuje da *etički relativizam može završiti samo u razaranju cjelokupnoga morala.*

²⁷ Bernard Gert: *The Moral Rules*, Harper & Row, New York, 1970., str. 63.

²⁸ W. T. Stace: *What is Ethical Relativism?* (Iz: *Philosophy - Contemporary Perspectives on Perennial Issues*, Fourth Edition, Edited by E. D. Klemke, A. David Kline, Robert Hollinger, St. Martin's Press, New York, 1994.), str. 521.

Opasnost od relativizma je i u tome što on ne poštuje ni one raznovrsne vrijednosne sustave koji zapravo obogaćuju ljudsku egzistenciju i čine identitet drugih kultura. Vrednote i vrline koje proširuju razumijevanje ljudske egzistencije po sebi su normativne i univerzalne tada kad u sebi sadrže predanost istini. Takva predanost transcendirala bilo koji pojedinačni subjektivni moral i pridonosi univerzalnome moralnom utemeljenju ljudske egzistencije. To je pravi argument protiv etičkoga relativizma.

Proces usporedbe različitih moralnih standarda pretpostavlja uporabu nekoga superiornog standarda koji bi bio primjenjiv na sve. Postojanje upravo takva standarda doslovno je osnova za negiranje relativnosti i prihvaćanje povjerenja i nade u mogućnost moralnoga napretka. Moralne sustave različitih kultura zato valja gledati kao izraze različitih tipova racionaliteta koji u najmanju ruku konstituiraju jedinstvo ljudskoga razložnog mišljenja.

Intrinzične vrednote ukorijenjene su u moralnome razlogu i tek one osiguravaju čvrsto stajalište protiv etičkoga relativizma. Nemoralna djela uključuju činjenje zla običnim ljudima ili svima onima za koje ne marimo, iako šteta prema trećoj strani prvotno nije bila namjerna. Odgovornost, dužnost i obvezu valja derivirati iz univerzalnih principa, a ne iz pravila, zato što se moralnost ne sastoji samo od pravila. Pravila nam govore jedino o tome što je zabranjeno, usmjeravaju našu pozornost prema izbjegavanju negativnoga. S druge strane, ideali su puno važniji dijelovi morala jer usredotočuju našu pozornost na ispunjavanje onoga što je vrijedno i pozitivno. Dakle, uzori nisu samovoljni ili subjektivni jer je njihova uloga u tomu da vrednuju i "propišu" kako valja djelovati, a ne da samo opišu što netko radi.

Zaključak

Relativisti tvrde da je nemoguće otkriti temelj moralnoj dužnosti u okvirima univerzalno obvezujućega moralnog zakona zato što na svijetu postoji mnoštvo kultura i raznolikost običaja. Pritom je problem relativizma očito krivo shvaćen. Zapravo se tvrdi da ima bezbroj moralnih principa pa zbog toga nesofisticirano motrište ne priznaje kako su neki od tih moralnih principa neispravni. Usprkos najboljim nastojanjima da se takvi nesofisticirani pristupi marginaliziraju, oni se uporno nameću zbog nemarnoga stava prema intrinzičnim vrednotama kao što su pravednost, sloboda i autonomnost racionalnih bića. Relativisti nastavljaju tvrditi

da jedino oni imaju autoritet ljudima reći što će činiti, premda je upravo njihov etički subjektivizam najsnažniji izvor negacije bilo kakve moralne ekspertize. Realnost postojanja raznovrsnih moralnih standarda ne opravdava motrište kako univerzalni standardi ne postoje. Čak i tada kad nitko ne bi prihvaćao ono što je ispravno, to još uvijek ne bi značilo da ispravno nema. Upravo negacija autonomnosti moralnoga diskursa može rezultirati relativiziranjem vrednota. Etika u moralnome razmišljanju neće biti bitna ako postane neutralna. Dužnosti imamo zato što smo moralni subjekti pa je ta realnost izvor ljudskih prava. Konačno, moralni smo subjekti jer smo članovi *ljudskoga roda*. Nereverzibilno ponašanje (pravo koje uzimam, a ne priznajem drugome) valja eliminirati jer je kontradiktorno, tj. neispravno po sebi. Očito je da nas relativistički pogled vodi u krivome smjeru zato što moralni pogled mora biti karakteriziran nepristranošću i indiferentnošću prema koristoljubivim pogledima.

ARE ETHICAL VALUES RELATIVE?

Summary

Ethical relativists hold the view of the cultural origin of moral values. Since all anthropological considerations refer to the existence of cultural diversity, the relativist assumes no universal ethical norms ever exist. The paper investigates how ethnocentrism generates the belief of moral superiority not from the perfect compatibility of particular moral norms with certain universal code, but from the instilled respect for one's own culture only, as if moral values were arbitrarily invented. Although ethical relativism might appear attractive due to its promotion of tolerance, ethical relativism does not provide any firm stand to combat injustice or immorality. Hence, cultural relativity should not be confused with the relativity of egotistic behavior. The moral objectivism claims that among the variety of moral rules some of them are not right. In spite of the fact that what people think right varies in different cultures, yet what actually is right is everywhere and always the same. Thus, relativity in morals renders meaningless all attempts of comparison between various moral standards in respect of their moral worth. Since ethical relativism denies the possibility of moral progress, it refers rather to moral ignorance, not moral truth.